

FÁBIÁN ZSÓFIA

Megyehatár menti területek a Dunántúlon – erősödő vagy oldódó belső perifériák?

Bevezetés

A rendszerváltozással a határok, a határmentiség szerepe felértékelődött, és ezzel párhuzamosan egyre fontosabb kutatási területté lépett elő, napjainkra szinte már önálló tudományterületté vált. A határok típusai közül a legnagyobb figyelem az államhatárookra irányul, hiszen a piacgazdaságra való átmenettel, a határokon átnyúló gazdasági kapcsolatok építésével a határok elválasztó funkciója helyett az összekapcsoló szerepük erősödik, s ez hazánk szempontjából fontos, fejlődést befolyásoló tényező.

A későbbiekben még többször utalunk rá, hogy az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk is a határok szerepének ártértékelődése irányába hatott, és a régiók Európájának eszméje is további funkcióváltást idéz majd elő. A határok megnyílásával és uniós csatlakozásunkkal az országhatár menti területek számára fejlődési utak nyíltak meg, itt elég csak az Európai Unió határon átnyúló együttműködésre vonatkozó támogatási alapjára gondolnunk.

Emellett azonban még nem sok figyelmet fordítanak az országon belüli közigazgatási határok perifériaképző szerepére. Munkánkban mi ezek, tehát a megyehatár menti területek helyzetével, a határ és nem határ menti térségek közti fejlettségi különbségek feltárással foglalkozunk, leszűkítve a vizsgálati kört a Dunántúlra. Megvizsgáljuk azt, hogy a két területtípus között 1990–2005 folyamán területi kiegyenlítődés vagy polarizáció zajlott, erősödő vagy oldódó belső perifériákról beszélhetünk-e.

Megyehatár menti területeken a megyehatárral közvetlenül érintkező települések csoportját értjük, tehát azokat, amelyek közigazgatási határa közvetlenül érintkezik a megyével (1. ábra). Lehetne másfajta lehatárolást alkalmazni, például a határtól vagy centrumtól való távolság alapján (ez egy szélesebb zónát is jelenthet), de a téma szempontjából a mi választásunk megfelelő.

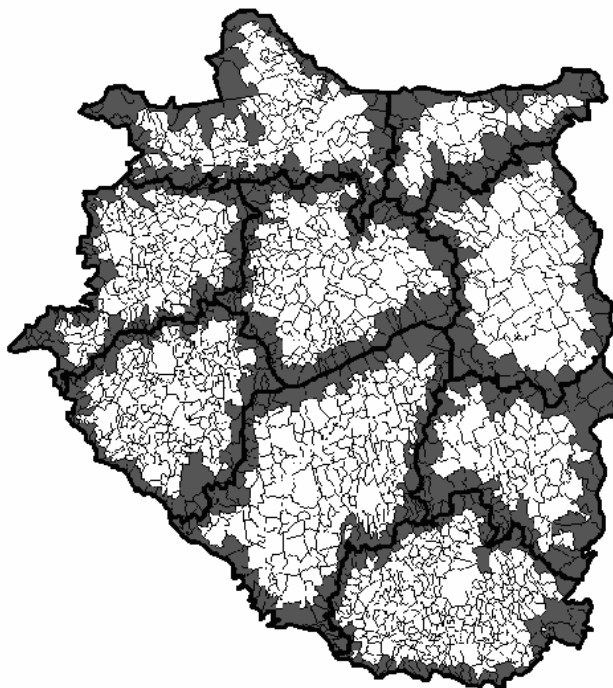
A megyehatárok esetében el kell választani külső és belső határokat, a külső határ ebben az értelemben azokat a szakaszokat jelenti, amikor a megyehatár egybeesik az országhatárral. E két típussal külön csak érintőlegesen foglalkozunk, inkább a megyehatár menti és belső területek összehasonlítására koncentrálnunk.

A számításokhoz a KSH T-STAR adatbázisát használtuk. Először is azzal a problémával szembesültünk, hogy a vizsgálati időszak (1990–2005) alatt több településrész önállósult, illetve több település szétvált, s ezek esetében az adatbázis hiányos volt, hiszen a kiválás előtti értékeik az „anya-, illetve testvértelepülés” értékeiben jelentek meg, a kiválás éve után ezek adataiban pedig törés következett be. Felmerült tehát a kérdés, hogy tekintsünk-e el ettől, vagy kíséreljük meg az adatok „visszabecslését”. Mivel ez a közel 1770 település közül 83 adatait érintette (ez a települések közel 5%-át jelenti),

úgy döntöttünk, hogy ez nem hanyagolható el, az adatok hiányából adódó problémák nagyobbak lennének a becslési hibáknál.

1. ábra

A megyehatár menti települések a Dunántúlon

Elsőként a múltra irányuló regressziós becslés ötlete merült fel, de az esetek nagyobb száma és a kevés rendelkezésre álló mutató miatt egyszerűbb módszert választottunk. Az „anyatelepülés” és az új település meglévő értékeinek arányait átlagoltuk, az „anyatelepülés” korábbi (még mindkét település adatait összegző) értékét ennek arányában osztottuk szét. Tehát nemcsak a hiányzó adatokat pótoltuk, hanem korrigáltuk az „anyatelepülés” kiválás előtti értékeit is. Települések szétválásakor pedig azt néztük meg, hogy ha még mindig egy településnek tekintenénk őket, akkor az összértékből hogyan részesednének, és ennek átlaga alapján osztottuk szét a kezdeti értékeket. Ennek segítségével elértük azt, hogy a 16 évet felölelő időszakra „egységesítettük” a településhálózatot, mintha nem történtek volna települési szintű változások, így tehát a számítások esetében minden évben azonos volt az elemszám, és az ebből adódó esetleges torzításokat sikerült kiküszöbölnünk.

A belső közigazgatási határok

A megyerendszer hosszú idejű fennállása és erős közigazgatási szerepe nagymértékben hozzájárult az országon belüli területi egyenlőtlenségek kialakulásához, mivel a megyehatárok a térségek közötti természetes kapcsolatokat figyelmen kívül hagyták.

A kezdetekkor a vármegyehatárok már eleve hátrányos helyzetű, gyér népességű, nehezen járható területeken alakultak ki, s a határok létrejötte konzerválta ezeket az állapotokat. A megye határ menti települések távol estek a megye központjától, a fő kereskedelmi utak kikerülték őket, s általában már eleve mezőgazdasági és környezeti adottságaik is kedvezőtlenebbek voltak, mint a megye többi településének. A II. világháború után sem javult a helyzet, a fejlesztési pénzeknek a megyeközpontba való áramlása is a határ menti térségek leszakadásának irányába hatott (Kanalas – Kiss 2006).

A területi szerveződés alapján leosztott feladatok végrehajtása is a megyei keretekhez kötődött. Például ilyen volt a közúthálózat fenntartása és fejlesztése, ennek azonban jelentős negatív, perifériaképző hatásai lettek. Ennek oka, hogy forrás vagy érdekelttség hiányában („majd a szomszédos megye megcsinálja”) a megyéket összekötő mellékúthálózatok kiépítettségük gyér, műszaki állapotuk pedig gyenge volt, de ez így volt minden infrastrukturális elem esetében (Kanalas – Kiss 2006).

A megye határ menti fekvés következtében legfőképp azok a kistájak szenvedtek hátrányt, amelyek területén három-négy megye is „osztott”. Esetükben ezen hátrányok halmozottan jelentkeztek (Kanalas – Kiss 2006).

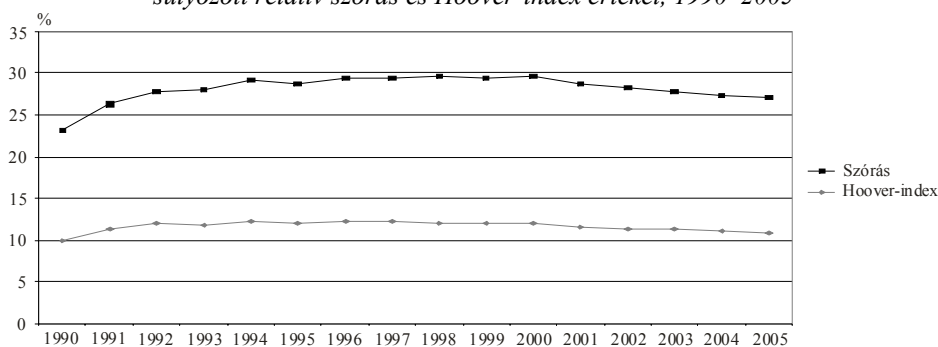
Miután a fő ellátási határok (úthálózat, víz- és gázszolgáltatás) napjainkban is a megye határokat követik, nem beszélhetünk a helyzet nagymértékű változásáról (Kanalas – Kiss 2006).

Erősödő vagy oldódó belső perifériák?

A dunántúli területi jövedelmi különbségek változását települési szinten, Hoover-index¹ és szórás segítségével vizsgáltuk meg 1990–2005 között. Első megállapításunk az, hogy a kezdeti évhez képest nőttek a különbségek, hiszen mindkét mutató értéke nagyobb lett 2005-re, mint 1990-ben volt (2. ábra).

2. ábra

*Területi különbségek a Dunántúlon
A térség népességeloszlási és jövedelmi különbségeire vonatkozó
súlyozott relatív szórás és Hoover-index értékei, 1990–2005*

Forrás: T-STAR.

¹ A Hoover-index a szakirodalomban széles körben elterjedt területi egyenlőtlenségi mutató. „Azt adja meg, hogy az egyik vizsgált ismérv, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a terület egységei között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzőével azonos legyen.” (Nemes Nagy 2005, 112. old.)

A vizsgált 16 év alatt kiegyenlítődési és polarizációs szakaszok váltották egymást. Az 1990-es évek eleji erőteljesebb területi polarizáció a rendszerváltozáshoz és a gazdasági szerkezetváltáshoz köthető, az évtized végére ezek a különbségek stabilizálódtak, 2000 óta pedig területi kiegyenlítődés figyelhető meg a térségben.

Ezek a folyamatok az egész Dunántúlra vonatkoznak, esetünkben azonban meg kell azt is vizsgálni, hogy alakul ez a határ menti, illetve nem határ menti településeken belül. Tehát a két területi egyenlőtlenségi mutatót a megyehatár menti, illetve a nem megyehatár menti települések csoportjaira is kiszámoltuk, s ez azt mutatja meg, hogy például a megyehatár menti települések között nőnek vagy csökkennek a jövedelem- és népességeloszlás különbségei (1., 2. táblázat). A 16 év során ezek esetében is megfigyelhetünk kiegyenlítődési és polarizációs periódusokat, és a kezdeti évhez képest szintén nőttek a különbségek. Eltérést jelent azonban az, hogy míg a nem megyehatár menti települések 1999 óta közelednek egymáshoz, homogenizálódnak, addig a megyehatár menti területek 2002–2004 között polarizálódtak. Tehát a megyehatár menti települések közti különbség nőtt, a már eleve fejlettebbek gyorsabban fejlődtek, míg a kevésbé fejlettek egyre jobban lemaradtak. 2005-ben jövedelmi közeledés indult meg a csoport települései között, a kérdés az, hogy mennyire lesz ez hosszú távú folyamat.

A vizsgált időszak alatt a Hoover-index értéke minden évben a belső területek esetében volt magasabb, tehát a nem megyehatár menti települések között nagyobbak a területi, fejlettségbeli különbségek, mint a megyehatár mentiek között. Ennek egyik oka az lehet, hogy a fejlettebb nagyobb városok a belső területeken alakultak ki, és ezek magasabb értékei nagyobb területi egyenlőtlenségeket „okoznak”.

1. táblázat

A Dunántúl megyehatár menti, illetve nem megyehatár menti településeire vonatkozó Hoover-index (jövedelem–népesség) értékei, 1990–1997

Megnevezés	(százalék)							
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Együtt	9,83	11,22	11,88	11,80	12,17	12,01	12,19	12,13
Belső települések	10,24	11,57	12,32	12,33	12,77	12,50	12,59	12,55
Határ menti települések	9,13	10,58	11,09	10,93	11,12	11,17	11,46	11,37

Forrás: T-STAR.

2. táblázat

A Dunántúl megyehatár menti, illetve nem megyehatár menti településeire vonatkozó Hoover-index (jövedelem–népesség) értékei, 1998–2005

Megnevezés	(százalék)							
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Együtt	12,06	12,00	12,05	11,57	11,37	11,32	11,11	10,92
Belső települések	12,52	12,56	12,51	12,14	12,12	11,89	11,55	11,35
Határ menti települések	11,21	10,93	11,14	10,44	9,76	10,25	10,31	10,12

Forrás: T-STAR.

Ez azonban még mindig semmit nem mond arról, hogy milyen a viszony a határ és nem határ menti települések fejlődése között, tehát a megyehatár menti területek felzárkóznak-e a centrumterületekhez. A kérdés megválaszolására, az egész Dunántúlra vonat-

kozó Hoover-index-értékeket a határ menti és nem határ menti területekre vonatkozó komponensekre bontottuk. Ez azt mutatja meg, hogy milyen a részesedése az egész területre vonatkozó területi különbségekben a határ menti területek és a centrumterületek közti különbségeknek. Az előző Hoover-index számolásához képest ez annyiban tér el, hogy akkor a határ menti és nem határ menti csoportokon belül néztük meg a különbségeket, itt pedig azt néztük meg, hogy az összesből az egyik, illetve a másik mennyivel részesedik. Az első esetben tehát az egyes csoportokra vonatkozó összeghez viszonyítottunk, a másodikban pedig az egész Dunántúlra vonatkozóhoz. A komponensekre bontás az utóbbi számolásban azt jelenti, hogy a két összetevő összege az egész területre vonatkozó Hoover-indexet adja ki. Ez alapján azt láthatjuk, hogy a nem határ menti területek az összkülönbség kétharmadát adják, de ebben szerepet játszik az is, hogy a nem határ menti települések száma majdnem duplája a határ mentiekének. 2002–2004 között a határ menti települések egyre nagyobb, míg a nem határ mentiek egyre kisebb részét adták az egyenlőtlenségeknek, 2005-re azonban ez a tendencia megfordult (3., 4. táblázat). Tehát a belső települések részesedése kezdett el növekedni.

3. táblázat

A „komponensekre bontott” Hoover-index értékei, 1990–1997

(százalék)								
Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Együtt	9,83	11,22	11,88	11,80	12,17	12,01	12,19	12,13
Belső települések	6,61	7,43	7,98	7,97	8,24	8,08	8,11	8,11
Határ menti települések	3,22	3,78	3,90	3,84	3,92	3,92	4,08	4,01

Forrás: T-STAR.

4. táblázat

A „komponensekre bontott” Hoover-index értékei, 1998–2005

(százalék)								
Megnevezés	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Együtt	12,06	12,00	12,05	11,57	11,37	11,32	11,11	10,92
Belső települések	8,09	8,15	8,11	7,90	7,99	7,73	7,50	7,38
Határ menti települések	3,97	3,85	3,94	3,66	3,38	3,59	3,61	3,54

Forrás: T-STAR.

Mivel a vizsgált területünk elég nagy, és fejlettségi szempontból heterogén, ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a területi különbségekről, megyei szinten vizsgálódunk tovább. Az itt található kilenc megye közül 1990-ben Somogy, 2005-ben Tolna megyében voltak a legnagyobbak a területi egyenlőtlenségek, mindkét évben Komárom-Esztergom megyében voltak a legkisebbek. A kezdeti évhez képest Baranya, Fejér, Somogy, Tolna és Veszprém megyében nőttek, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas és Zala megyében pedig csökkentek a különbségek.

A megyék között abból a szempontból is különbség van, hogy az utóbbi években milyen irányú folyamatok zajlanak, hol van területi közeledés, hol van polarizáció. 2004 és 2005 között Somogy és Zala megye kivételével mindenhol területi kiegyenlítődés volt megfigyelhető, de ha két évvel korábbra tekintünk, akkor nagyobb különbségeket láthatunk. Tehát 2002-höz képest 2003-ra Baranya, Fejér, Somogy megyében nőttek, Győr-

Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyékben csökkentek a különbségek. 2004-ben pedig csak Tolna megye esetében nőtt a Hoover-index értéke. Nem határozhatunk meg markáns egyirányú folyamatot.

Ha megyénként az összkülönbségekből a határ menti és nem határ menti települések részesedésének változását vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Baranya, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Tolna, Vas és Veszprém megyék esetében 2004-hez képest 2005-re a határ menti területek részesedése az egyenlőtlenségekben nőtt, tehát ebből a szempontból erősödő perifériáról beszélhetünk. Azonban nem szabad minden megye esetében hosszabb ideje tartó egyirányú folyamatra gondolni, elég, ha a 2004-es helyzetet nézzük, ugyanis ekkor még Baranya, Fejér, Komárom-Esztergom, Somogy, Vas és Zala megyék esetében nőtt a megyehatár menti területek részesedése az egyenlőtlenségekben.

Jövedelmi különbségek

Az egy főre jutó adóköteles jövedelem a Dunántúl összes településén 1990 és 2005 között évről évre folyamatosan nőtt. Ugyanezen időszakban a megyehatár menti települések átlagjövedelmét összehasonlítva a nem határ mentiekével, azt mondhatjuk, hogy minden évben az utóbbi értéke volt a magasabb, tehát a nem megyehatár menti települések átlagjövedelme az egész területet tekintve nagyobb, mint a határ mentieké (5., 6. táblázat). Ez nem meglepő. Inkább azt fontos megnézni, hogy a két érték közötti különbség hogyan változott a vizsgált időszakban, vajon az átlagjövedelem tekintetében közeledés vagy távolodás van a két csoport települései között?

5. táblázat

Átlagjövedelem (egy főre jutó jövedelem) a Dunántúl összes településére, valamint a határ mentiekre és nem határ mentiekre, 1990–1997

(forint)								
Terület	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Dunántúl	71 183	81 797	99 963	114 579	137 537	151 673	180 551	219 415
Nem határ menti települések	72 193	82 488	101 588	116 377	139 571	154 032	182 491	222 520
Határ menti települések	69 415	80 589	97 120	111 428	133 976	147 542	177 153	213 976
Nem határ menti/határ menti	1,04	1,02	1,05	1,04	1,04	1,04	1,03	1,04

Forrás: T-STAR.

6. táblázat

Átlagjövedelem (egy főre jutó jövedelem) a Dunántúl összes településére, valamint a határ mentiekre és nem határ mentiekre, 1998–2005

(forint)								
Terület	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Dunántúl	262 918	307 512	351 710	417 784	456 018	522 606	551 275	592 278
Nem határ menti települések	266 477	312 914	357 760	425 930	470 378	533 120	560 727	602 572
Határ menti települések	256 682	298 051	341 116	403 530	430 890	504 209	534 729	574 251
Nem határ menti/határ menti	1,04	1,05	1,05	1,06	1,09	1,06	1,048	1,049

Forrás: T-STAR.

Ha az adatokat éves bontásban nézzük, azt mondhatjuk, hogy 1991 és 1996 kivételével 2002-ig folyamatosan nőtt a különbség a határ menti és nem határ menti települések átlagjövedelme között, 2003-ban azonban megfordult a trend, és jövedelmi közeledés indult meg, ami azt valószínűsíti, hogy jövedelmi szempontból oldódó perifériákról beszélhetünk. 2005-ben a különbség kisebb mértékben ugyan, de ismét nőtt, kérdéses, hogy ez csak egy átmeneti év, vagy a folyamat iránya ismét megváltozik, tehát a belső és határ menti települések átlagjövedelme megint távolodni kezd-e. Ezt a változást szemlélteti a nem határ menti és a határ menti települések átlagjövedelmének hányadosa: ha a kapott érték nő, akkor a két településcsoport jövedelme közötti különbség is nő, ha viszont csökken, akkor a különbség is csökken.

Természetesen az átlagjövedelmeket megyei szinten is meg kell vizsgálnunk, hiszen a dunántúli átlag mögött jelentős területi eltérések húzódnak. Míg 1990-ben és 2005-ben is Fejér megyében volt a legnagyobb az egy főre jutó adóköteles jövedelem, addig a legkisebb érték 1990-ben és 2005-ben is Somogy megyében állt elő. A két szélső értékű megye között a többi megye rangsora megváltozott (7. táblázat). A rangsorban Győr-Moson-Sopron és Vas megye lépett előre jelentős mértékben, a legnagyobb visszaesést Baranya és Veszprém megye szenvedte el. Ez a visszaesés relatív, vagyis nem a jövedelem csökkenését jelenti, hanem azt, hogy az adott megyében kisebb volt az átlagjövedelem növekedése az öt megelőző megye értékéhez képest.

7. táblázat

*Egy lakosra jutó évi jövedelem a dunántúli megyékben**(forint)*

1990-ben		2005-ben	
Somogy	61 220	Somogy	466 818
Tolna	67 409	Baranya	515 867
Zala	68 012	Tolna	524 872
Vas	70 079	Zala	579 607
Baranya	70 670	Veszprém	598 485
Győr-Moson-Sopron	73 352	Vas	641 191
Veszprém	73 385	Komárom-Esztergom	650 993
Komárom-Esztergom	76 070	Győr-Moson-Sopron	652 084
Fejér	77 397	Fejér	668 607

Forrás: T-STAR.

Ezek után a megyék esetében is szét kell választani a megyehatár és a nem megyehatár menti települések jövedelmi értékeit. Előtte azonban nézzük meg, hogy milyen tényezők befolyásolják erősen azt, hogy a megyehatár menti területek átlagjövedelme a nagyobb:

- a megyehatár egyben államhatár-e, ha igen, ki a szomszéd?
- van-e valamilyen népesség- és gazdaságvonzó tényezője az adott megyehatárszakasznak?
- található-e nagyváros a megyehatár mentén?
- a megyeszékhely megyehatár menti település-e?
- a megyehatár két eltérő vagy két hasonló fejlettségű megyét választ-e el?

Ezeket a gondolatokat részletezve tehát fontos az, hogy a megyehatár államhatár-e egyben, hiszen abban az esetben teljesen más hatások érik a területet, mintha csak megyehatár lenne. Az államhatár menti területek már a történelmi idők kezdete óta kitüntetett fontosságúak voltak egy birodalom, illetve állam életében, hiszen bár a központi térségtől távol estek, de az ország védelme a határokhoz kapcsolódott. Egy határszakasz tartós fennállása következtében a katonai funkció csökkenni kezdett, és a kereskedelem szempontjából váltak jelentőssé a határvidékek. Hazánk mai államhatár menti térségei 1920-ban váltak határ mentivé, és perifériává válásuk ekkor kezdődött, ugyanis a határokat a vonzáskörzetek figyelembevétele nélkül húzták meg, s ennek következtében a vonzáskörzetek elvesztették központjukat, illetve a központok elvesztették vonzáskörzetüket. A vasfüggöny leereszkedése, a határok lezárása pedig szintén a határ menti perifériák kialakulása irányába hatott, hiszen a centrumtól amúgy is távol levő területek elvesztették a lehetőségét, hogy a szomszédos területekkel gazdasági kapcsolatokat létesítsenek (Baranyi 2006).

A rendszerváltozás és az 1990-es évek elején a határok liberalizálása az államhatár menti területek számára is új lehetőségeket teremtett. Az addig perifériának tekinthető nyugat-dunántúli határterületek a hazánkba irányuló működőtőke-befektetések és a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok építése következtében kedvező helyzetbe kerültek, az addigi periferikus helyzet a határok megnyílásával mérséklődött. A határok elválasztó-szerepe lecsökkent, és az összekötőfunkcióé megnőtt. Ezzel a témakörrel kapcsolatban mindig meg kell említeni az Európai Unió szerepét, hiszen az integráció külön támogatási alapot (INTERREG) hozott létre a határ menti együttműködés segítése érdekében.

Természetesen nem mindegy, hogy az adott határszakasz másik felén „ki lakik”, hiszen két fejletlen ország még elmaradottabb határ menti térségei nem lesznek képesek együttműködésre, együtt sem tudják a fejlődést előmozdítani.

A következő kérdés az, hogy van-e valamilyen népesség- és gazdaságvonzó tényezője az adott megyehatárszakasznak? (Itt elsősorban a Duna és Balaton szerepére kell gondolnunk.) Ugyanis a Duna mint ipari víz, mint szállítási útvonal nagymértékű gazdasági vonzerőt képvisel, elég, ha csak a mellé települt nagy ipari üzemekre, a lábatlani cementgyárra, a dunaújvárosi vasműre és a paksi atomerőműre gondolunk, amelyek az itt levő helyi „energia” miatt települtek ide. Ezek, mivel nagy értékű terméket állítanak elő, jelentősen hozzájárulnak a határ menti területek jövedelméhez.

A Balaton esetében más tényezőkről, főleg a tó idegenforgalmi jelentőségéről beszélhetünk, s az ebből a tevékenységből származó magasabb bevételek szintén hozzájárulnak a megyehatár menti területek magasabb átlagjövedelméhez.

Annak a vizsgálata, hogy nagyvárosok fekszenek-e a határ mentén, abból a szempontból érdekes, hogy a nagyobb városok jövedelemtermelő képessége is nagyobb, így ahol több a nagyváros, illetve nagyobb népességű települések húzódnak a határ mentén, ott valószínűleg az átlagjövedelem is magasabb lesz. Az előbbi logikához hasonlóan: ha a megyeszékhely megyehatár menti település, az is a határ menti területek magasabb átlagjövedelmét eredményezi.

Végezetül az is fontos, hogy a megyehatár két hasonló fejlettségű vagy két eltérő fejlettségű megyét választ-e el. Az utóbbi esetben a fejlett számára nem vonzó a határ mente, hiszen vélhetően nincs sok lehetőség közeli cégekkel való együttműködésre, illetve a beszállítói hálózat kiterjesztésére.

Természetesen e megállapítások alapján nem lehet megmondani, hogy például Veszprém megye esetében a határ menti területek átlagjövedelme magasabb, mint a nem határ mentieké, mivel déli határa a Balaton partján húzódik, hiszen a tó partja csak a határ egy részét jelenti, és ez alapján nem lehet az egész határ mentére általánosítani.

Nézzük most már a számokat! 1990-ben négy megyében – Fejérben, Komárom-Esztergomban, Somogyban és Zalában – volt a határ menti települések átlagjövedelme magasabb a nem határ mentiekénél, 2005-ben már csak Komárom-Esztergom megyében. Somogyban a határ menti települések átlagjövedelmét először 2000-ben haladta meg a nem határ mentieké, tehát az utóbbi csoportban nagyobb volt a jövedelemnövekedés mértéke. A megyehatár menti területek lassabb növekedése részben a balatoni turizmus „válságával” magyarázható.

Azokat a megyéket, ahol a „belső” települések átlagjövedelme meghaladta a határ mentiekét, két csoportra oszthatjuk. Az egyikbe azok a megyék tartoznak, ahol nem volt túl nagy a különbség a megyehatár menti és nem megyehatár menti települések jövedelme között. 1990-ben ide csak Tolna megye volt sorolható, 2005-ben rajta kívül az előző csoportból Fejér, Somogy és Zala is idekerült. A másik csoport értelemszerűen az, ahol a megyehatár menti és nem megyehatár menti települések jövedelmi átlaga között jelentős a különbség, ide 1990-ben és 2005-ben Baranya, Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megye tartozott.

Felvetődhet a kérdés, miként lehet ez? Hiszen ezek közül Győr-Moson-Sopron és Vas megye is a fejlett nyugati határzónába esik, tehát miért nem a határ menti területek jövedelme a magasabb? Nem szabad elfelejtenünk azt a tényt, hogy bár a határok megnyílásával a határ menti, főleg a nyugati határ menti területek kedvező fekvési helyzetbe kerültek, jelentős mértékű tőke áramlott be az országba, de ez nem csak az általunk szigorú értelemben tekintetbe vett határ menti területeken, tehát a határral érintkező településeken realizálódott. A külföldi befektetőknek nem feltétlenül kell a határ mellé telepíteniük az üzemüket, elég, ha a határ közelébe, vagy csak az ország nyugati felébe helyezik azt, hiszen számukra az a lényeg, hogy a terület az országhatártól ne legyen túl messze, és jól megközelíthető legyen. Tehát amikor a nyugati határ felértékelődéséről beszélünk, akkor egy szélesebb határsávra, esetleg az egész Nyugat-Dunántúlra gondolunk.

Az egyes megyéken belül a vizsgált 16 év alatt nem változott nagymértékben a határ és nem határ menti települések átlagjövedelme között fennálló arány.

Mind a kilenc megye értékeit összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy a megyehatár menti települések átlagjövedelme 1990-ben és 2005-ben Fejér megyében volt a legnagyobb, Baranya megyében pedig a legkisebb. Ugyanezt megnézve a nem határ mentiekre, a jövedelemérték legnagyobb 1990-ben Fejérben, 2005-ben Győr-Moson-Sopronban, a legkisebb pedig 1990-ben és 2005-ben is Somogy megyében volt.

A megyék esetében is meg kell vizsgálnunk azt, hogy a határ menti és nem határ menti települések átlagjövedelme közötti különbség nő vagy csökken a 2000-es évek elején, tehát jövedelmi szempontból közelednek vagy távolodnak a két csoport tagjai. A kilenc megye közül 2004 és 2005 között csak Komárom-Esztergom, Somogy és Tolna megyében csökkent a különbség. Hosszabb időtávon (1990–2005 között) megyénként nézve eltérő folyamatokat láthatunk. Baranya megye esetében a két településcsoport átlagjövedelme közötti különbség 1990 óta folyamatosan nő, tehát a határ menti települések jövedelmi felzárkózása még nem kezdődött el, jövedelmi szempontból erősödő peri-

fériákról beszélhetünk. Fejér megye esetében nem állapítható meg ilyen határozott trend, a 16 év alatt ugyanis hol nőtt, hol csökkent az eltérés – 2005-re nőtt. Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyében – Baranyához hasonlóan – a két településcsoport közötti átlagjövedelem-különbség a kezdeti év óta folyamatosan nő, tehát itt sem beszélhetünk jövedelmi kiegyenlítődésről. Komárom-Esztergom megye esetében 1994, 2000 és 2001 után 2005-ben is csökkent az átlagjövedelmek közötti eltérés. Somogy megyét tekintve sem beszélhetünk 16 éven át tartó változatlan trendről, sőt 1990-ben a határ menti települések átlaga még magasabb volt, mint a nem határ mentieké, de ez 2005-re felcserélődött. 2002 óta a jövedelmi különbségek csökkenése a meghatározó folyamat. Tolna megye esetében is összetettebb a kép, a vizsgált évek alatt nőtt is, csökkent is az átlagjövedelmek különbsége, akadtak olyan évek is, amelyekben a határ mentieké magasabbá vált. 2005-ben azonban a nem határ menti települések átlaga volt a magasabb, a két csoport közötti különbség 2004-hoz képest pedig csökkent. Zala megyében sem határozható meg abszolút trend, 2005-re az előző évhez képest nőtt a határ menti és nem határ menti települések átlagjövedelme közötti különbség.

Röviden itt térnénk ki a külső (államhatár) és belső megyehatár menti területek jövedelmi különbségeire. A kérdést, hogy a belső vagy külső megyehatár menti települések egy főre jutó jövedelme-e a kedvezőbb, szintén 1990–2005 között vizsgáljuk. A 16 év folyamán egyedül 1991-ben volt a belső megyehatárok értéke a kedvezőbb, a többiben mindig a külsőé volt a magasabb. Ha a két érték közötti különbség nagyságát vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy 1993–2002 között folyamatosan nőtt a különbség, 2002 óta azonban csökken, tehát a két típus települései között közeledés zajlik jövedelmi szempontból.

Határmentiség vagy településnagyság

Ebben a részben az egy főre jutó adóköteles jövedelem nagyságának vizsgálatába a határ menti és nem határ menti települések szétválasztása mellé egy új szempont, a településnagyság-kategória szerinti elkülönítés is bekerül. Tehát megvizsgáljuk azt – először az egész Dunántúlra vonatkozóan, majd megyei szinten –, hogy a határmentiség mellett milyen szerepe van a településméretnek (a település népességszámának) az átlagjövedelem alakulásában. A településnagyság vagy a fekvés hatása érvényesül jobban?

Az egész Dunántúlt vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. Településnagyság-kategóriák szerint az egyre népesebbek felé haladva, 1990-ben és 2005-ben minden esetben nőtt az egy főre jutó jövedelem, tehát minél népesebb egy település, annál kedvezőbb gazdasági helyzetben van, jobb az ott lakók átlagos életszínvonala (8. táblázat). A megyehatár menti és nem megyehatár menti települések átlagjövedelmét összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy nem minden kategóriában a belső települések értéke a kedvezőbb. 1990-ben igaz volt ez, az 5001–10 000 és 10 001–50 000 fő közötti kategóriák esetében, tehát ezekben a határ menti települések értéke volt a magasabb. 2005-re változás történt, ugyanis az 500 alatti, az 501–1000, és az 10 001–50 000 közötti kategóriákban teljesült ez. A legkisebb települések esetében a határ menti fekvés már nem minden esetben negatív tényező, hiszen valószínűsíthetjük, hogy a dunántúli átlag mögött jelentős megyei szintű eltérések vannak.

8. táblázat

*Az egy lakosra jutó jövedelem értékei a Dunántúlon
településnagyság-kategóriák, illetve a megyehatár melletti fekvés szerint szétválasztva*

Településnagyság, fő	Egy lakosra jutó jövedelem (Ft/fő)		A települések száma		Egy lakosra jutó jövedelem (Ft/fő)		A települések száma	
	1990				2005			
	nem határ menti	határ menti	nem határ menti	határ menti	nem határ menti	határ menti	nem határ menti	határ menti
– 500	48 281	46 566	542	189	362 805	365 994	565	218
501 – 1 000	53 490	51 732	294	143	435 143	441 552	263	126
1 001 – 2 000	58 099	56 983	189	112	500 271	477 995	194	102
2 001 – 5 000	64 641	62 896	96	71	552 197	524 135	95	68
5 001 – 10 000	68 543	68 694	13	15	584 056	565 798	18	16
10 001 – 50 000	77 974	78 117	18	17	619 855	648 843	17	17
50 001 – 100 000	87 313	84 396	4	4	762 433	693 045	4	4
100 001 –	90 378	–	3	–	767 482	–	3	–
Dunántúl (nem teljes)*	67 627	69 415	1 156	551	562 908	574 251	1 156	551
Dunántúl (teljes)	72 193	69 415	1 159	551	602 572	574 251	1 159	551

* Az egy lakosra jutó jövedelem Dunántúltra vonatkozó értékei, a 100 ezer fő feletti kategória kihagyásával.
Forrás: T-STAR.

A Dunántúl nem határ menti és határ menti települései esetében úgy is kiszámoltuk a jövedelmi átlagot, hogy a 100 000 főnél népesebb településeket kihagytuk, hogy értékeik ne torzítsák az összehasonlítást, hisz a területen nincs 100 000 főnél népesebb határ menti település. Az eredmények azt mutatják, hogy 1990-ben és 2005-ben a határ menti települések jövedelmi átlaga volt magasabb. A belső települések közül mindkét évben az 5001 fő feletti kategóriák értékei haladták meg az átlagot, a határ menti településeket tekintve ez mind a két évben a 10 001 lakos feletti kategóriába esőket jelentette. Ha a 100 001 főnél népesebb belső települések értékeit is számításba vesszük, az előbbi reláció megfordul, és a nem határ menti települések jövedelemátlaga lesz a magasabb.

A növekedési dinamikát 1990 és 2005 között vizsgálva azt mondhatjuk, hogy az egész Dunántúl összes határ menti és nem határ menti települése közül az utóbbiakéban volt a magasabb (9. táblázat). Településnagyság-kategóriák szerint csoportosítva a településeket megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb növekedési ütem a belső települések esetében az 50 001–100 000 fős kategóriában következett be. A növekedési dinamika az összes kategória közül az 500 fő alatti, nem határ menti települések esetében volt a legalacsonyabb. A belső és a határ menti területeket összehasonlítva pedig az látható, hogy a határ mentiek értékei az 501 alatti, az 501–1000 és a 10 001–50 000 fős településcsoportokban kedvezőbbek.

9. táblázat

A dunántúli települések jövedelemátlagára vonatkozó növekedési dinamika

(százalék)

Településnagyság, fő	Növekedési dinamika 2005/1990	
	nem határ menti	határ menti
– 500	7,51	7,86
501 – 1 000	8,14	8,54
1 001 – 2 000	8,61	8,39
2 001 – 5 000	8,54	8,33
5 001 – 10 000	8,52	8,24
10 001 – 50 000	7,95	8,31
50 001 – 100 000	8,73	8,21
100 001 –	8,49	–
<i>Dunántúl</i>	8,35	8,27

Forrás: T-STAR.

Baranya megyében 1990-ben a településnagyság növekedésével párhuzamosan nőtt az egy lakosra jutó adóköteles jövedelem mind a határ menti, mind a nem határ menti települések esetében, s minden kategóriában a nem megyehatár menti területek átlaga volt a magasabb (10. táblázat). Tehát Baranya megyében a határmentiség és a kisebb településméret is kedvezőtlenebb jövedelmi helyzetet valószínűsít. 2005-re annyiban változott meg ez a kép, hogy a határ mente esetében az 1001–2000 közötti népességkategóriába eső települések értéke kisebb lett, mint az alatta lévőé, valamint, hogy a 10 001–50 000 fő közötti kategóriába eső települések átlagjövedelem-értékei közül a határ mentieké volt a magasabb. Viszont ebben a kategóriában a határ mentiek „csoportját” csak egy település, Mohács alkotja, és a változások a város gyorsabb fejlődésével magyarázhatók. A 2005-re bekövetkezett változások azt eredményezték, hogy nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket az egy főre jutó jövedelmet illetően az alapján, hogy a megye települése hol fekszik, illetve mekkora a népességszáma, de összességében a fekvés szerepe a meghatározóbb.

Fejér megyéről is megállapítottuk már korábban, hogy a nem határ menti települések átlagjövedelme felülmúlja a határ mentiekét. Az a kérdés most, hogy településnagyságkategóriák szerint bontva a településeket minden esetben így van-e ez? Az 1990-es és 2005-ös jövedelmek esetében sem igaz, hogy a belső területek értéke minden kategóriában meghaladta volna a határ mentiekét.

1990-ben az 500 alatti, a 2001–5000, az 5001–10 000 és a 10 001–50 000 fő közötti népességkategóriák esetén multa felül a határ menti települések átlagjövedelem-értéke a nem határ mentiekét. Ebből a szempontból 2005-re az 5001–10 000 fős népességű települések esetében megfordult a helyzet (10. táblázat).

Fejér megyéről azt sem mondhatjuk el, hogy a településnagyság növekedésével párhuzamosan nőtt volna az egy főre jutó jövedelem értéke. Ami a nem határ menti településeket illeti, 1990-ben a „növekedési trendbe” csak az 1001–2000 fő közé esők értéke nem illett bele, 2005-ben azonban teljesen felborult ez a sorrend, ahogy a táblázatban is látszik. A határ menti települések esetében 1990-ben és 2005-ben az 500 fő alatti kategóriák lógtak ki a „növekvő jövedelmi sorból”.

A megye jövedelmi helyzetéről összességében azt mondhatjuk, hogy 2005-ben a fekvés szerepe volt a meghatározó, a nagyobb népességszámhoz nem tartozott feltétlenül magasabb jövedelem.

Győr-Moson-Sopron megye településeinek egy lakosra jutó jövedelmi átlagát 1990-re vizsgálva első megállapításunk az, hogy minél nagyobb lélekszámú a település, annál magasabb a jövedelem értéke (10. táblázat).

10. táblázat

Az egy lakosra jutó jövedelem a dunántúli megyékben településnagyság-kategóriák, illetve a megyehatár melletti fekvés szerint

Megyék	Településnagyság, fő	Egy lakosra jutó jövedelem, Ft/fő		Egy lakosra jutó jövedelem, Ft/fő	
		1990		2005	
		nem határ menti	határ menti	nem határ menti	határ menti
Baranya	– 500	47 015	42 219	287 835	246 783
	501 – 1 000	55 323	49 081	386 247	355 855
	1 001 – 2 000	57 035	54 502	448 311	348 165
	2 001 – 5 000	65 271	63 513	516 226	419 643
	5 001 – 10 000	73 967	–	615 901	–
	10 001 – 50 000	70 147	68 242	466 655	509 184
	100 001 –	87 482	–	669 979	–
Fejér	– 500	58 253	62 024	541 827	654 314
	501 – 1 000	62 355	56 202	478 679	464 687
	1 001 – 2 000	60 614	57 492	557 601	542 961
	2 001 – 5 000	63 465	67 157	538 569	584 760
	5 001 – 10 000	67 229	69 421	590 211	586 938
	10 001 – 50 000	68 348	82 107	558 783	768 868
	50 001 – 100 000	–	95 608	–	801 135
Győr-Moson-Sopron	10 0001 –	95 926	–	869 313	–
	– 500	53 323	51 208	478 754	426 774
	501 – 1 000	57 895	56 572	513 669	542 721
	1 001 – 2 000	59 078	58 679	577 119	540 433
	2 001 – 5 000	63 005	62 707	612 610	564 702
	5 001 – 10 000	–	64 838	786 895	528 524
	10 001 – 50 000	78 437	72 215	642 892	608 034
Komárom-Esztergom	50 001 – 100 000	–	82 782	–	648 876
	10 0001 –	89 452	–	804 789	–
	– 500	63 876	45 928	512 876	438 753
	501 – 1 000	64 238	60 551	524 554	554 832
	1 001 – 2 000	62 610	64 057	557 266	583 824
	2 001 – 5 000	70 994	79 415	600 828	662 202
	5 001 – 10 000	59 587	74 375	651 405	622 956
Somogy	10 001 – 50 000	82 753	81 274	706 274	704 544
	50 001 – 100 000	–	80 063	–	665 603
	– 500	40 090	38 524	267 362	281 303
	501 – 1 000	44 596	43 968	321 292	310 763
	1 001 – 2 000	49 718	53 750	369 754	400 713
	2 001 – 5 000	53 932	61 593	437 098	461 114
	5 001 – 10 000	62 995	70 819	458 441	484 507
Somogy	10 001 – 50 000	70 886	75 423	561 990	580 721
	50 001 – 100 000	81 240	–	650 990	–

(A tábla folytatása a következő oldalon)

(Folytatás)

Megyék	Településnagyság, fő	Egy lakosra jutó jövedelem, Ft/fő		Egy lakosra jutó jövedelem, Ft/fő	
		1990		2005	
		nem határ menti	határ menti	nem határ menti	határ menti
Tolna	– 500	40 233	45 606	255 476	267 718
	501 – 1 000	49 491	52 211	348 390	349 968
	1 001 – 2 000	53 948	50 106	372 140	339 598
	2 001 – 5 000	60 193	54 071	470 454	418 602
	5 001 – 10 000	–	59 011	520 021	463 159
	10 001 – 50 000	83 863	84 124	700 725	699 569
Vas	– 500	53 920	50 114	486 758	448 132
	501 – 1 000	56 398	52 605	529 056	472 852
	1 001 – 2 000	59 602	56 879	584 614	547 090
	2 001 – 5 000	67 599	65 904	623 699	599 641
	5 001 – 10 000	–	63 393	–	667 890
	10 001 – 50 000	77 752	69 868	740 172	613 934
Veszprém	50 001 – 100 000	87 340	–	777 284	–
	– 500	51 291	51 144	392 096	411 882
	501 – 1 000	54 908	52 075	461 868	457 728
	1 001 – 2 000	62 608	59 984	510 251	528 719
	2 001 – 5 000	76 350	64 112	581 223	524 918
	5 001 – 10 000	73 982	70 903	577 660	591 498
Zala	10 001 – 50 000	81 224	76 923	612 532	633 085
	50 001 – 100 000	94 532	–	850 429	–
	– 500	47 936	46 065	394 223	414 020
	501 – 1 000	53 066	52 111	469 800	448 314
	1 001 – 2 000	60 484	53 264	521 621	445 145
	2 001 – 5 000	67 111	54 708	530 994	465 776
	5 001 – 10 000	67 113	–	546 682	–
	10 001 – 50 000	–	80 174	–	602 960
	50 001 – 100 000	86 959	80 006	783 053	669 882

Forrás: T-STAR.

Ez a helyzet 2005-re jelentősen megváltozott. A nem határ menti települések esetében csak az egy-egy tagot tartalmazó kategóriákat érinti, csak annyiban borult fel a növekvő jövedelmi sorrend, hogy a Győr agglomerációjába tartozó Győrújbarát népességnövekedésével párhuzamosan az egy lakosra jutó jövedelme is nagymértékben megnőtt, így magasabb lett, mint a népességszám szerint felette álló Mosonmagyaróváré. Nagyobb változás a határ menti települések esetében történt, az 1990-ben még folytonos növekedési trend – a magasabb településkategóriába tartozó települések átlagjövedelme magasabb – annyiban módosult, hogy az 1001–2000 és 5001–10 000 fős kategóriák átlagjövedelme is alacsonyabb, mint az alattuk levőé.

A határ menti és nem határ menti települések átlagjövedelméről azt mondhatjuk el, hogy a nem határ menti települések helyzete az 501–1000 fős népességnagyság-kategória kivételével minden esetben kedvezőbb. Ebből adódóan a megye esetében a fekvés szerepét tartjuk jövedelmi szempontból meghatározóbbnak.

Komárom-Esztergom megyéről megállapítottuk, hogy az egész megyét érintően a határ menti települések átlagjövedelme a kedvezőbb. Ha településnagyság-kategóriák szerint vizsgálódunk, láthatjuk, hogy ez nem minden kategória esetében van így. 1990-ben

ez az állítás a szóba jövő hat kategóriából háromra, az 1001–10 000 közöttiekre volt igaz (10. táblázat). 2005-re annyiban módosult a helyzet, hogy a határ menti települések átlagjövedelme az 501–5000 fő közé eső népességű települések esetében magasabb, mint a belső területeké.

2005-ben a nem megyehatár menti településekre érvényes az az állítás, hogy a településnagysággal párhuzamosan az átlagos jövedelem is nő. 1990-ben ez még nem teljesen így volt, ugyanis nem illett a sorba az 1001–2000, valamint az 5001–10 000 fő közötti települések keresetének átlagértéke. Az utóbbi kategória esetében ez csak Kisbért jelenti, amely jelentősen elmaradt az alatta és felette levő kategóriák értékétől. A határ menti településekre nem érvényes a bekezdés első állítása, itt 1990-ben és 2005-ben az 5001–10 000 és az 50 001–100 000 fős településcsoportok értékei nem illenek a növekvő trendbe. Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy a köztes (10 001–50 000 közötti) csoportba tartozó települések közül Komárom egy főre jutó jövedelemértéke nagymértékben kiemelkedik, és „felhúzza” az átlagot, ugyanez mondható el a 2001–5000-es kategóriában Bábólnáról, amelynek értéke az egész megyét tekintve a legmagasabb. Ha Bábolna kiugró értékétől eltekintenénk, akkor az átlag illeszkedne a jövedelmi sorrendbe. Komárom-Esztergom megye esetében tehát a településméretnek van meghatározó szerepe a jövedelmek alakulásában.

Somogy megyében 1990-ben összességében még a megyehatár menti települések egy főre jutó jövedelme volt a magasabb, de 2001 óta a helyzet megfordult. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy a településnagyság-kategóriák szerinti értékek esetében milyen változások következtek be (10. táblázat)! 1990-ben az 1001 fő feletti kategóriákban volt a határ menti települések jövedelemértéke magasabb, és a köztük levő különbség elég jelentős volt. 2005-ben ez már csak az 501–1000 fő közötti kategóriák esetében nem volt igaz.

A két vizsgált évben mind a határ menti, mind a nem határ menti települések esetében az egyre nagyobb népességek kategóriák felé haladva folyamatosan nőtt a jövedelem. Tehát Somogy megye esetében a jövedelmek alakulásában a településnagyság és a fekvés szerepe is meghatározó.

Tolna megyében is (Komárom-Esztergom megyéhez hasonlóan) a településnagyság fontosságát kell kiemelni, hiszen két kategória kivételével (ez a megyehatár menti 1001–2000 fő közötti népességek kategóriát jelenti) elmondható, hogy a településnagysággal párhuzamosan az egy főre jutó jövedelem értéke is nő (10. táblázat). A határ menti és nem határ menti településeket népességek kategóriák szerint összehasonlítva azt láthatjuk, hogy az átlagjövedelem 1990-ben a két legalacsonyabb és a legmagasabb népességszámúban volt nagyobb a határ mentiek esetében. 2005-re annyiban változott meg a helyzet, hogy ez már csak az 500 fő alatti és az 501–1000 közötti kategóriák esetében állt fent.

Vas megyéről eddig azt állapítottuk meg, hogy a vizsgált 16 év alatt mindig a nem határ menti területek átlagjövedelme volt a kedvezőbb, és kiemeltük azt is, hogy a két csoport értékei között a különbség folyamatosan nőtt. Ha településnagyság-kategóriák szerint nézzük, az látható, hogy az öt szóba jövő kategória közül 1990-ben és 2005-ben is mind az ötben magasabbak voltak a belső települések értékei a megyehatár mentiekénél. 1990-ben és 2005-ben a nem megyehatár menti települések esetében a népességszámmal párhuzamosan a jövedelem is nőtt. A határ menti településeket tekintve nem mondható el mindez, 1990-ben az 5001–10 000 fős kategóriába tartozó Szentgotthárd, 2005-ben pedig

a 10 001–50 000 fős kategóriájú Kőszeg és Celldömölk lógott ki a sorból. Ettől eltekintve Vas megye esetében mind a határmentiség, tehát a fekvés, mind a településnagyság jövedelemmeghatározó szerepét ki kell emelnünk.

Veszprém megye esetében 1990-ben minden kategóriában a nem határ menti települések átlagjövedelme volt a magasabb. 2005-re azonban változások történtek, megfordult a helyzet az 500 fő alatti, az 1001–2000, az 5001–10 000 és a 10 001–50 000 fő közötti kategóriákban. Az 500 fő alatti települések esetében bekövetkezett változás egyik oka az is lehet, hogy a két csoport átlagjövedelme között már 1990-ben elég kicsi volt a különbség, 2005-re azonban a népességfogyás következtében a határ menti települések csoportjába több magasabb jövedelmű település is lekerült, így a csoport átlagértéke a belső településekénél nagyobb mértékben nőtt. Hasonló oka lehet az 5001–10 000 fős kategóriák között bekövetkezett változásoknak, ugyanis az 1990-ben még idetartozó és a csoportban legmagasabb értékekkel rendelkező Pétfürdő egy kategóriával lejjebb csúszott. A 10 001–50 000 fős kategória esetében Balatonfüred és Várpalota gyorsabb és nagyobb mértékű növekedését érdemes kiemelni.

1990-ben mindkét csoportra (határ menti és nem határ menti) igaz volt, hogy minél népesebb egy település, valószínűleg annál nagyobb az egy lakosra jutó jövedelem. 2005-re azonban ez némiképp megváltozott, a belső településeket tekintve az 5001–10 000 fő közötti kategória értéke nem illeszkedik a sorrendbe, a már említett okok következtében. A határ menti települések esetében azonban ez az összefüggés még mindig fennáll. Összességében Veszprém megyében a településnagyság hatását tartjuk erősebbnek.

Zala megyében 1990-ben és 2005-ben a nem határ menti települések jövedelemértékei voltak a kedvezőbbek, ez alól csak egy kivétel volt, 2005-ben az 500 fő alatti kategória (10. táblázat). A másik összefüggésre – tehát, hogy a nagyobb népességű települések jövedelme magasabb – két kivételt találunk, az egyik 1990-ben az 50 001–100 000 fő közötti kategóriát jelenti. Ez azért van így, mert ekkor Nagykanizsa értéke még kedvezőtlenebb volt, mint Keszthelyé, de ez 2005-re megváltozott. A másik az, hogy 2005-ben a határ menti települések körében az 501–1000 fő közöttiek jövedelmi átlagértéke magasabb, mint a felettük lévő kategóriában levőké, de összességében ettől eltekinthetünk. Tehát Zala megyében mind a fekvésnek, mind a településméretnek lényeges szerepe van a jövedelmek alakulásában.

A törpefalvak helyzete a Dunántúlon

Az előző fejezetben az egy lakosra jutó jövedelem értékeit hasonlítottuk össze, de azal nemigen foglalkoztunk, hogy hány település tartozik az egyes kategóriákba, jelentős-e az 500 főnél alacsonyabb népességű települések száma, tehát a megye törpefalvas. Azért kell ezeket a településeket külön vizsgálnunk, mert több szempontból hátrányos helyzetben vannak, ezáltal a Dunántúl legelmaradottabb térségeit jelentik.

A törpefalvak hátrányos helyzete alacsony népességszámuk, kedvezőtlen méretük mellett az előző rendszerben bekövetkezett háttérbe szorításukkal magyarázható, ugyanis hol a megtűrt, hol a megszüntetendő „településfejlesztési” kategóriába tartoztak. Az 1971-es Országos területfejlesztési koncepcióban a funkció nélküli települések közé sorolták be ezeket. A gyenge infrastruktúra, a munkalehetőségek hiánya, a rossz életkörülmények következtében jelentős mértékű elvándorlás indult meg a képzetettebbek veze-

tésével, és ez további problémák kialakulásához vezetett (előregedés, a képzetlenek magas aránya, a leromló lakókörnyezet). A rendszerváltozással az egész településhálózatot, így a törpefalvakat is érintő pozitív változások vették kezdetüket, például önálló önkormányzatok jöttek létre, lehetővé vált az egyéni gazdálkodás, megjelentek a helyi vállalkozók, növekedett az idegenforgalom szerepe. Persze ezek a tényezők minden törpefalu számára különbözőképpen állnak rendelkezésre, tehát valószínű, hogy nagymértékű differenciálódás következett be ezen a településkategórián belül (Bajmócy – Balogh 2002).

A Dunántúlon található a törpefalvak 77%-a. A térség megyéit nézve ez az arány Baranya megyében a legmagasabb, 68,2%. A további sorrend pedig a következő: Zala (60,3%), Vas (59,3%), Veszprém (47,6), Somogy (43,9%), Győr-Moson-Sopron (28,3%), Tolna (27,8%), Komárom-Esztergom (9,6%) és Fejér megye (5,6%) (Bajmócy – Balogh 2002).

Áttérve e települések részletesebb jellemzésére, először is az elvándorlás kérdésével kell foglalkoznunk. Az 1990-es évek előtti jelentős vándorlási veszteség napjainkra mérséklődött, sőt számos esetben a folyamat pozitív irányba fordult át, tehát már vándorlási nyereségről, pozitív vándorlási egyenlegről beszélhetünk. Ez elsősorban a nyugat-dunántúli, a nagyvárosok környékén levő és kedvező idegenforgalmi lehetőségekkel rendelkező törpefalvakra jellemző (Bajmócy – Balogh 2002).

A kategórián belüli kedvezőbb korszerkezet a roma etnikum magas arányával magyarázható. Szintén ezeken a területeken a legmagasabb a természetes szaporodás.

A gazdasági teljesítőképesség (munkanélküliségi ráta, egy főre jutó jövedelem és mezőgazdasági vállalkozások aránya) alapján a legjobb helyzetben a nyugat-dunántúli, valamint a Veszprém és Fejér megyei törpefalvak vannak (Bajmócy – Balogh 2002).

Az idegenforgalmat jellemző mutatókat vizsgálva összességében az állapítható meg, hogy a falusi turizmus kiépítése csak kevés törpefalu számára fejlődési alternatíva, nem jelent átfogó megoldást e térségek gazdasági és társadalmi problémáira. Az idegenforgalmi lehetőségekből adódó gazdasági előnyök kihasználására elsősorban a Balaton-parti törpefalvak képesek (Bajmócy – Balogh 2002).

Közlekedési szempontból a nagyvárosok környékén fekvő törpefalvak vannak a legkedvezőbb, Veszprém megye nyugati határvidéke, az Őrség és az Ormánság határ menti periferikus területei pedig a legkedvezőtlenebben helyzetben (Bajmócy – Balogh 2002).

Az 500 fő alatti településkategóriát tovább bontva 100 főként (100 fő alatt, 101–200 között stb.), 1990 előtt azt állapíthattuk meg, hogy a népesebb törpefalvak vannak kedvezőbb helyzetben. Napjainkra árnyaltabbá vált a kép, ugyanis a településméretnél már nagyobb szerepe van a földrajzi elhelyezkedésnek (Bajmócy – Balogh 2002).

A törpefalvak egy főre jutó jövedelmét vizsgálva elmondhatjuk, hogy az egész Dunántúlon e kategória átlagértéke a legalacsonyabb. A megyei átlagokat vizsgálva a sorrend a következőképpen alakul: 1990-ben Komárom-Esztergom megye értéke a legmagasabb, utána Fejér, Vas, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Zala, Baranya, Tolna és Somogy következik. 2005-re kismértékben megváltozik a kép, a sorrend a következő: Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém, Zala, Baranya, Somogy és Tolna. Láthatjuk, hogy nagy változás nem történt, a megyék maximum egy helyet mozogtak, nagy előrelépés, illetve visszaesés nem következett be. Ezenkívül ki kell emelnünk még azt, hogy az 500 fő alatti települések átlagértéke abban a két megyé-

ben a legmagasabb, ahol arányuk a legkisebb, tehát a törpefalvas megyék vannak e tekintetben kedvezőtlenebb helyzetben.

A határ menti és nem határ menti településeket elkülönítve azonban már nagyobb változást láthatunk. Mint már a teljes Dunántúl vizsgálatakor kiemeltük, 1990-ben az 500 fő alatti kategóriát illetően még a nem határ menti települések mutatója volt a kedvezőbb. 2005-re azonban ez a helyzet megváltozott, ugyanis ekkor már a határ menti települések egy lakosra jutó jövedelme volt a magasabb. Megyék szerint nézve 1990-ben csak kettő, Fejér és Tolna esetében volt magasabb a nem határ menti törpefalvak átlagjövedelme, mint a belsőké. 2005-ben ez már öt, Fejér, Veszprém, Zala, Somogy és Tolna megyében is így volt.

Összegzés

Megvizsgáltuk a dunántúli megyehatár menti települések fejlettségi viszonyait, és összehasonlítottuk a belső településekével. Nem mondható meg egyértelműen az, hogy oldódó vagy erősödő perifériákról beszélhetünk, csak bizonyos szempontok alapján. Ki kell viszont emelnünk, hogy a határmentiség – az 1990 előtti évektől eltérően – ma már nem csak pusztán negatív jelentéstartalommal bír, már nem jelent szélsőségesen hátrányos pozíciót.

A teljes Dunántúl vonatkozásában a határ menti települések területi egyenlőtlenségekkel való terhelése alapján oldódó perifériákról beszélhetünk, hiszen 2004 óta csökken az arányuk a belső településekéhez képest. Ez nem minden megyére igaz, ugyanis Baranya, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Tolna, Vas és Veszprém megyében nőtt a határ menti területek jövedelemhátránya. Tehát ezek esetében ebből a szempontból „erősödnek” a perifériák.

Az egy lakosra jutó jövedelmek tekintetében ismét más megállapításokat tehetünk az egész Dunántúlra, illetve az egyes megyékre. Az előbbi esetében erősödő perifériákról beszélhetünk, mivel a határ menti és nem határ menti települések értéke között 2004 óta távolodás tapasztalható, nőtt a köztük levő különbség. Igaz, 2002 óta közeledés zajlott a két csoport átlagjövedelem-értékei között, és a 2005-ben bekövetkezett változás mértéke kisebb a korábbiakénál, ezért kérdéses, hogy csupán egy átmeneti évről van szó, vagy a trend megfordulásáról. Megyei szinten vizsgálva ezt, az átlagjövedelmek közötti különbség csökkenése Komárom-Esztergom, Somogy és Tolna megyék esetében mondható el, a többiben – a Dunántúl egészéhez hasonlóan – erősödő perifériákról beszélhetünk.

A következő vizsgálati szempont az volt, hogy megállapítsuk: a határmentiség mellett milyen szerepe van a településméretnek (a település népességszámának) az átlagjövedelem alakulásában, tehát a településnagyság vagy a fekvés hatása érvényesül-e jobban. 2005-re vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy az egész Dunántúlon a településnagyságnak van meghatározó szerepe, a fekvés hatása kevésbé meghatározó. A megyéket tekintve értelemszerűen három csoportot különíthetünk el: azokat, ahol a fekvés (1.), vagy a településnagyság (2.) hatása érvényesül jobban, illetve azt, ahol mindkét tényező (3.) szerepe egyformán meghatározó. Mindegyik kategóriába három-három megye került:

1. Baranya, Fejér és Győr-Moson-Sopron megye,
2. Komárom-Esztergom, Tolna és Veszprém megye,
3. Somogy, Vas és Zala megye.

IRODALOM

- Bajmócy Péter – Balogh András* (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai, in Földrajzi Értesítő LI. évfolyam, 3–4. füzet
- Kanalas Imre – Kiss Attila* (2006): A helyzeti centrumperiféria viszony dimenziói. In: Kanalas Imre – Kiss Attila (szerk.): A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét
- Nemes Nagy József* (szerk.) (2005): Regionális elemzési módszerek, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- Baranyi Béla* (2006): A centrum–periféria viszonyrendszer történeti dimenziói. In: Kanalas Imre – Kiss Attila (szerk.): A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét

Kulcsszavak: Dunántúl, megyehatár, országhatár, határmentiség, perifériák, fejlettség, egyenlőtlenségek.

Resume

Following the change of regime the role of borders and border-side position was reevaluated, and emerged as a more and more important research field at the same time. Although the most attention is paid to state borders among various types of borders, at the same time little attention is paid to the periphery-forming role of administrative borders within a country. This study is concerned with this, i.e. the position of areas along county borders, and the search for disparities between the development of border-side and non-border-side areas, narrowing the scope of observation to Transdanubia. It examines whether regional equalisation or polarisation took place in terms of incomes between the two types of areas in 1990–2005, and if internal peripheries became stronger or weaker. The author also analysed in addition to the border-side position the impact of settlement size on average income to see whether settlement size or geographical position was dominant.